

Idősebb Zeyk Miklós, az ismeretlen nagyenyedi tudós

A Zeyk-család címere

A két Bolyai életútjának felidézésekor többször találkozhattunk a Zeyk-család egy-egy tagjának nevével is, köztük a biográfiákban szűkszavúan emlegetett nagyenyedi tudóssal, id. Zeyk Miklóssal (1781–1850). Megkíséreltük összegyűjteni erről az ismeretlen, magányos kutatóról azt a néhány töredékes adatot, amely még az utókor emlékezetében megmaradt róla.

A Bolyai-családhoz hasonlóan a Zeykek is Erdély ősi famíliáihoz tartoztak. A XIII. századig visszavezetett elődök bölcsője Hunyad vármegyében lehetett. Ennek a családnak a leszármazottaként született *id. Zeyk Miklós* 1781-ben, *Zeyk József* és *Váradai Klára* gyermekeként. A kortárs Bolyai Farkas emlékkönyvi levélkéi közül előkerült Zejk(!) Miklós aláírásával is egy emléklap latin nyelven:

Ille potens sui,
Laetusque deget, cui licet in diem,
Dixisse: vixi.

Nicolaus Zejk mp.
Ao 1795 die 4-ta 7-bris

Magyar fordításban:

Az független és az él boldogan, aki naponta elmondhatja: éltem.

Zejk Miklós s. k.

Az 1795. évben, szeptember hó 4. napján

(*Szabó György fordítása*)

Nagyon valószínű, hogy az aláíró – az akkor tizennégy éves – id. Zeyk Miklóssal azonos, ugyanis más kortárs Nicolaus nevű személyt a Zeyk családból nem ismerünk (id. Zeyk unokaöccse, *iff. Zeyk Miklós*, és *Zeyk Dániel* kormányzéri tanácsos *Zeyk Miklós* nevű fia már a XIX. században született). Az emléklapon nem olvasható, hogy id. Zeyk hol írta ezt a néhány sort Bolyainak, de szinte biztos, hogy Kolozsvárott. Erre a dátum alapján következtethetünk. Bolyai 1795. szeptember 4-én ugyanis még további három emléklapot kap: *Járdos Annától* (az Erdélyi Magyar Játsszó Társaság színésznőjétől), *Méhes Györgytől* (a kolozsvári református kollégium filozófia- és mathézis professzorától) és *Cs. Nánásy Józseftől*. Ezek közül az első kettőn Kolozsvár van feltüntetve (Cs. Nánásyén nincs hely megadva), így id. Zeyk is ott írhatta le gondolatát.

Bolyai Farkas az előbb említett „emlékkönyvi levélkét” külföldi tanulmányútra indulása előtt kapta. Bolyai a bécsi artillérián és a jénai egyetemen tett látogatása után 1796. október 11-én iratkozott be a göttingai egyetemre. Id. Zeyk Miklós is ott tanul majd, de ő csak később, 1797-ben érkezik meg Göttingába. A következő év őszén Bolyai Farkas ismét kért tőle néhány sort emlékül:

Multa petentibus defunt multa. (Hor.)

Nicol. Zejk
Göttingae, 1798. 7ber

Magyar fordításban:

Aki sokra törekszik, annak sok minden hiányzik. (Horatius)

Zejk Miklós

Göttinga, 1798. szeptember

(*Szabó György fordítása*)

Bolyai később egy dedikált angol nyelvű Osszián kötetet is kapott id. Zeyktől. A könyv érdekesen alakuló sorsát Deé Nagy Anikó a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár kiváló könyvtárosa derítette fel a két Bolyai könyvtáráról szóló dolgozatában.

Id. Zeyk a jogi fakultáson tanult, de 1803-tól filozófiai tanulmányokba kezdett, és mint bölcsészdoktor tért vissza Erdélybe. Betegsége arra kényszerítette, hogy majdnem egész életét a szobájában töltsen le, a házát ritkán hagyhatta el. Mellbetegsége miatt nagyon halkán tudott beszélni (szinte csak suttogott), így tanári állást nem vállalhatott. Korábban Diódon az ősei egyik családi fészkeben lakott, Nagyenyedtől és Károlyfehérvártól nem messze. Itt ismerkedett meg *Gáspár Jánossal* (1816–1892), az erdélyi gyermeknevelés egyik reformerével, aki ekkor – mint tógátus diák – Zeyk Dániel fiának, Zeyk Miklósnak házitanítója. Gáspár emlékirataiban olvashatjuk, hogy id. Zeyk ekkor főként nevelési, irodalmi és társadalomelméleti kérdésekkel foglalkozott. Az 1840-es évek elején Nagyenyedre költözött és figyelme egyre inkább a fizika és a kémia felé fordult. Mivel a sors rendeléséből állandóan otthon kellett tartózkodnia, így a lakásán rendezett be egy laboratóriumot, ahol természettudományi kísérleteit végezte.

„Egész életét könyvei, természet- és vegytani műszerei, gyűjteményei és kísérletei közt töltve, birva a tudományok kincses ládájának valamennyi kulcsát az ó és új (irodalmi) nyelvek csaknem mindenikét, egyaránt jártas a klasszikai és a modern művelődés eszmebirodalmában, valódi csodája volt a tanultságnak.” – írja róla a Vasárnapi Újság 1874. május 24-i cikkírója.

A Bethlen-kollégium diákjai is gyakran el-eljártak az öreg Zeykhez, hogy tudományos kérdésekben kikérjék a véleményét. Amikor Kazinczy Ferenc Erdélyben járt, maga is meglátogatta őt. *„Mert ez a magas, szikár, kortól és kórtól meggörnyedt, köhércselő alak, mely első tekintetre szinte visszaijesztett vagy legalább megdöbbenett, csakhamar ellenállhatatlan varázst, a szeretet varázsát gyakorolta minden hallgatójára.”*

Id. Zeyk Miklós portréja. *„A magas, roppantul vézna, első pillanatra csaknem kísérteties alak arca, szemei a legsympatikusabb és megnyerőbb kifejezései vonzottak magukhoz gyermeket és meglelt embert, nőt és férfit, s a műveltség legkülönbözőbb fokán álló embert egyaránt.”*

Id. Zeyk Miklós a fotográfia legelső művelői közé tartozott, a hagyomány szerint elsőként tudott repülő madarat lefényképezni (egy helyen pulykát említenek a feljegyzések). Sajnos, egyetlen felvétele sem maradt meg. A magyar fényképezéstörténet ismer egy ezüstlemezt, amelyről azt tartják, hogy ő készítette, de az ezüstlemez teljesen megkopott, így a felvétel ma már használhatatlan. Állítólag ez az a dagerrotípiá, amely *Zeyk Domokost* (1816–1849), *Bem* szárnysegédjét, a fehérvári csata hőstét ábrázolta. *„...Daguerre találmányának ezüst lemez helyett üveglapra vetését és arról papírlapra átvételét, a már annyira elterjedt Photographiát előbb föltalálta, mint az külföldön ismertté lett volna... daguerreotípiát saját készítésű gépével vette fel, fotógalvanográfiai kísérleteket folytatott és a kortársak szerint önálló negatív-pozitív eljárást dolgozott ki.”*

Valószínűleg ifj. Zeyk Miklós, *Buda Elek* és *Budai Kálmán* is id. Zeyktől tanulta a fényképészet mesterségét. Itt jegyezzük meg, hogy barátjának, Bolyai Farkasnak *Rayka Péterhez* írott 1839. február 21-én kelt levelében Bolyai is arról számol be, hogy már „feketén fixálok”. Tudnunk kell, hogy *Daguerre* találmányának tényét csak az év január 7-én, vagyis néhány héttel Bolyai Farkas levele előtt jelentették be Franciaországban. Erről azonban Bolyai sem tudhatott, mivel csak március elején kezdtek hírül adni az erdélyi lapok. A januárban bejelentett eljárást is csak augusztusban ismertették a francia feltalálók. *Salamon Ferenc* (1825–1892) publicista és történész írta visszaemlékezésében, hogy ha a magyar ipar 1848 előtt fejlettebb lett volna, kétségkívül nem egy találmány viselte volna id. Zeyk Miklós nevét. Amikor nálunk a vontcsövű ágyúkról alig néhányan tudtak, ő már javaslatot tett a magyar kormánynak ilyenek készíttetésére.

Egy életmű töredékes jegyzetekben

Id. Zeyk Miklós számos munkát írt, és ezekből sok már nyomtatásra teljesen készen állt. Tizenhat ládányi kéziratgyűjteményét a román mócok, akik 1849. január 8-án zúdultak le a havasokból Nagyenyedre, laboratóriumával együtt felégették. Mindenét hátrahagyva Kolozsvárra menekült, ahol megpróbálta kutatási eredményeit papírra vetni. Ehhez egy geometriai elemekből összeállított gyorsírást készített, így ezzel őt tekintik a magyar gyorsírás úttörőjének is. Feljegyzéseit negyedrészes ívekre írta, amelyek kettőbe voltak fogva, valószínűleg azért, mert az egész írást egyben jegyezte le. Munkáját nem tudta befejezni, 1850. április 30-án meghalt Kolozsvárott. Felesége Sándor leány volt (*Nagy Ivánnál Váradi Zsuzsa*), ezért a család a Kolozsvártól alig 20 km-re fekvő Ajton nevű faluban álló kúriájának ma már nem létező parkjában temette el. Sírját ifj. *Xántus János* (1917–1982) földrajztanár, szakíró kereste meg 1979-ben, s egy rövid írás erejéig megemlékezett róla.

Feljegyzéseit unokaöccse, ifj. *Zeyk Miklós* (1810–1854) kísérelte meg összegezni és kiadni. Ifj. Zeyk szintén neves tudós tanár volt, őt tekintik az erdélyi ornitológia megalapozójának. Sajnos, korai halála megakadályozta szándékában, hogy nagybátyja írásait kiadja. A nagyenyedi református kollégium azt az épületet, ahol id. Zeyk Miklós lakott, 1872 nyarán fel akarta építtetni. A munkások egy vakablakban, mely valószínűleg a ház égésekor hamar beomlott, id. Zeyk 22 ívnyi kéziratára akadtak, amely kevéssel a forradalom előtt íródott. Ezek az írások a mai napig nem jelentek meg, igaz, lelőhelyükről sincs tudomásunk.

Töredékes kéziratát végül ifj. Zeyk Miklós fia, *Zeyk Ádám* adta ki Pesten, 1874-ben, két kötetben, „Id. Zeyk Miklós hátrahagyott irományai” címmel. A munka több mint 850 oldalas, de tartalma igen nehezen érthető. „*Első tekintetre úgy látszik, mintha a szerző oly czéllal vetette volna papírra e jegyzeteket, hogy önmagának szolgáljanak vezérfonalul, ha ideje s ereje lesz bővebben kidolgozni.*” Magyarországi közkönyvtárban – tudomásunk szerint – Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, az Evangélikus Országos Könyvtárban és Nyíregyházán, a Nyíregyházi Főiskola Központi Könyvtárában vannak meg a kötetek.

Id. Zeyk Miklós kutatási eredményei megsemmisültek. Munkáit teljes valójukban már nem ismerhetjük meg, emlékét azonban őrizzük. Ehhez járult hozzá az Erdélyi Kárpát Egyesület is, amikor 1994. július 2-án Ajton község református templomának cintermében id. Zeyk Miklós tiszteletére emléktáblát helyezett el.

Szabó Péter Gábor